

Orlando Figes

Lov mig, at du kommer tilbage. En sand beretning om kærlighed og overlevelse i Gulag

Oversat fra engelsk af Jan Hansen

Kristeligt Dagblads Forlag 2013

370 sider, illustreret

Denne bog handler grundlæggende om trofasthed indtil døden og om stor og ægte kærlighed, der overlevede på trods af langvarig og grusom adskillelse – i først tysk krigsfangenskab og siden i en sovjetisk arbejdslejr. Et levende, smertende og individuelt monument for Gulag. Men tillad mig at starte et helt andet sted.

I marts 1996 havde jeg mulighed for at besøge Komi-republikken – en af Ruslands 89 delstater. Hovedstaden Syktyvkar ligger 1.500 km eller to timers flyvning fra Moskva mod nordøst – det vil sige i en i flere henseender ugæstfri retning. En form for ugæstfrihed fik jeg anskueliggjort på byens banegård. Køreplanerne rummede ved siden af nøgterne informationer om ankomst- og afgangstider også en anden historie. Tilsyneladende uskyldige destinationer som Kotlas, Ukhta, Petjora, Inta og Vorkuta var ikke blot navne på stationer langs en jernbane. De var også uhyggelige vidnesbyrd om menneskelig ondskab og på uendelige og ubegribelige lidelser og tragiske skæbner. Tilsyneladende uskyldige stednavne på en køreplan, men indskrevet i historien med flammeskrift.

Langs denne jernbane – i datiden kaldt Dødens jernbane – lå en meget stor del af de lejre, som forfatteren Aleksander Solsjenitsyn under et døbt øhavet Gulag, og som i 1920'erne, 1930'erne og 1940'erne befolkedes af intellektuelle, krigsfanger, kriminelle og ganske almindelige mennesker, der af Stalin og hans hjælpere, ofte i et spil af tilfældigheder og ren normopfyldelse, havde fået betegnelsen vrags naroda, folkefjende, hæftet på sig. Og sendt på langvarige ophold i straffelejre. Disse fanger, der i Komi taltes i hundredtusinder, arbejdede, sultede, frøs og sled sig ihjel ved jernbanebyggeri, i kulminerne, i skovene og i savværkerne. 70.000 af dem byggede i årene 1937-42 den over 1.000 km lange jernbane mellem Kotlas og Vorkuta - i sandhed en dødens jernbane. Langs den lå lejrene som uægte perler på en snor.

Ad denne jernbane og anbragt i overfyldte kreaturvogne fragtedes bogens mandlige hovedperson, Lev Misjtjenko, og med ham mange andre i sommeren 1945 til arbejdslejren Petjora, beliggende lige under Polarcirklen. Levs brøde var, at han kort efter sin indkaldelse til fronten i 1943 var blevet taget til fange af tyskerne og tvunget til at fungere som russisk-tysk tolk. En adfærd, der ”belønnedes” med en anklage for spionage og ti års strafarbejde.

Bogens kvindelige hovedperson, Svetlana, havde Lev lært at kende i 1935, ved universitetsårets start 1. september. Han var 19, og hun var 18 år. Begge læste fysik på Moskvas Statsuniversitet. De blev interesserede i hinanden, blev venner og efterhånden også kærestere – i al den uskyldighed, der var normen i datidens og

Stalins Sovjetunion. Men med Levs indkaldelse i 1943 måtte de tage afsked med hinanden – for først at gense hinanden 11 år senere - i 1954. I næsten 10 år brevvekslede Lev og Svetlana med hinanden. En brevveksling, som bogens forfatter, den britiske historiker Orlando Figes bogstavelig talt faldt over i 2007 under et besøg i menneskeretsorganisationen Memorial i Moskva. Og som han nu fortjenstfuldt udgiver i bogform.

Lev havde mistet sine forældre kort efter Oktoberrevolutionen og var blevet opdraget af skiftende slægtninge. Han blev i 1945 taget til fange af amerikanerne. Fik tilbud om at arbejde med kernefysik i USA, men han ville tilbage til sin Sveta – kælenavn for Svetlana. Uagtet han var sig fuldt bevidst, hvilken skæbne, der hjemme ventede en sovjetborger, der havde ladet sig tage til fange af fjenden. Og oven i købet under frivillig tvang havde arbejdet som russisk-tysk tolk. Men han ville hjem, uanset konsekvenserne.

I starten i Petjora undlod han at skrive til Svetlana. Hun kunne jo være blevet gift med en anden eller have mistet interessen for ham. Lev dristede sig dog til at skrive til en tante – i håb om at høre nyt. Og kort efter kom der brev fra Svetlana.

Orlando Figes (født 1959) er en af Storbritanniens fremtrædende historikere, professor ved Birkbeck College, University of London og kendt for en stribe bindstærke og meget læsværdige værker om russisk historie. Af dem er ved siden af nærværende bog desværre kun ”Hviskerne – privatliv i Stalins Rusland” foreløbig oversat til dansk i 2010 (anmeldt på historie-online samme år). Men Figes er ikke blot berømt, men desværre også berygtet. For blandt andet for nogle år tilbage at blive grebet i på net-boghandelen Amazons hjemmeside anonymt at skrive positive anmeldelser af egne bøger og tilsvarende negativt om kollegers produktion. Nærværende udgivelse af Levs og Svetlanas breve, hans møjsommelige udskrivning af dem og hans værdifulde kommentarer giver Orlando Figes delvis oprejsning for de pletter, hans ry måtte have fået. Selv om man stadig må forundres over, hvad der får en historiker med hans succes til at begå en sådan bummert.

De kufferter, som Figes nær var snublet over i Memorial, viste sig bl.a. at indeholde 1.250 breve, som Lev og Svetlana havde sendt til hinanden under hans ophold i Petjora. Vel at mærke ucensurerede breve, smuglet ud af lejren med hjælp fra de frie arbejdere, der var ansat i lejren, og fra bestikkelige vagter. Orlando Figes parafraserer i bogen brevene og forsyner dem med realkommentarer til stor nytte for læseren. Udvalgte breve bringes in extenso eller i fyldige uddrag.

Det er to højt begavede og bredt orienterede unge mennesker, der skriver sammen. Derfor er der i brevene referencer til såvel musik og litteratur som til videnskab og teknik. Brevene handler også om dagligdags og ofte trivielle emner. Brevskriverne er som naturvidenskabsstuderende typiske repræsentanter for det, russerne kalder den tekniske intelligentsija. Selv om Svetlana og Lev dog nåede at blive forlovet, flyder brevene, ofte flere om ugen, ikke over med sentimentale kærlighedserklæringer.

Tillad mig et citat (side 86) fra et af Svetlanas første breve:

”Sentimentale ord om kærlighed (hvad enten de er ophøjede eller banale) giver mig de samme negative associationer som kommerialisme. Også når det er mine egne ord til dig eller dine til mig. Den slags ord kan volde endeløse kvaler”.

Kærligheden er der, men den skal oftest findes mellem linjerne. I den måde, de samtaler på i brevene, i små tegn og ord og i den måde, de diskuterer – kort sagt er der vist tale om det, der professionelt hedder gemytternes overensstemmelse.

Arbejdet i Petjora var hårdt, kosten nøje og småt afmålt, kulden modbydelig og håbløsheden tilsvarende stor. Lev arbejdede i begyndelsen med at slæbe træstammer fra floden og til savværket. Et tungt, vådt og koldt arbejde, der var på nippet til at tage livet af ham. Hans videnskabelige og tekniske baggrund gjorde imidlertid, at han ret hurtigt blev flyttet til indendørs arbejde, hvor hans faglige viden kunne bruges. I først savværkets tørreri og senere på el-værket. Og med adgang til det hårdt savnede varme vand.

I brevene skriver de mestendels om dagligdags ting. Lev om hverdagen i lejren, om sine få venner i fangenskab, om arbejdet og forholdene i barakkerne, detaljer om vagters hævnogter, om intriger blandt fangerne, stikkeraktivitet og bagtalelse. Endvidere om medfangerne, deres baggrund og deres glæder og sorger. Samt om sine egne følelser og overvejelser, om, hvad der interesserer eller irriterer ham, hans tanker om videnskab og sit arbejde, hans vurdering af de bøger, Svetlana sender ham, og hans reaktion på begivenheder udenfor lejren. Lad mig give et eksempel på Levs breve. Det er skrevet kort efter, at Svetlana har været på besøg i lejren (side 261):

”Verden virker meget mere trøstesløs uden dig, når jeg må stå op på de mest ukristelige tidspunkter; jeg har lige været en tur henne på værket for at koble transformerne til; og jeg kan stadig se og høre dig overalt. Der var relativt travlt på arbejde i dag, og jeg udførte alle mine opgaver som en søvngænger. I morgen er jeg alene derhenne, så det bliver svært at afsætte tid til at skrive og endnu sværere at lade være med at tænke på dig hele tiden. ---”.

Svetlana skriver om sit arbejde og sine studier, om sine professionelle, materielle, intellektuelle og følelsesmæssige overvejelser, oplysninger om slægtninge og venner. Videre om hændelser i sit eget liv og hos personer, der havde stået hende nær under krigen, om moskovitternes trængsler i de første efterkrigsår, deres materielle problemer, arbejdsforhold og foretrukne fritidsforhold. Hun skriver endvidere også om offentlige begivenheder og sin egen deltagelse i dem.

Også lige et eksempel fra Svetlanas breve (side 261):

”Vejret her i Moskva har en dårlig effekt på mig. For det første er der meget støvet overalt – i biografen, på arbejdet, i metroen, i togene, i sporvognene. For det andet

har jeg ikke lyst til andet end at sove hele tiden. Og for det tredje føles det, som om mit hoved er helt tomt. Det sidste er dog næppe vejrets skyld. Problemet er ikke så meget mit hoved i sig selv som den omstændighed, at jeg konstant plager det med umulige spørgsmål. ---”.

Alt i alt opsummerer brevene en verden af smålighed, af brutalitet, af dagliglivets små lysglimt, af uvidenhed og frygt. De er kort sagt mere indholdsrige, end nogen større historisk fremstilling nogensinde kan være.

Svetlana og Lev blev gift i september 1955 – to årtier efter, at de havde mødt hinanden første gang. ”Jeg ville advare dig mod at gifte dig med ham” sagde giftefogeden til Svetlana, som imidlertid bare smilede tilbage. De kom til at leve lykkeligt sammen i mere end en menneskealder. Længe nok til, at Figes kunne nå at møde dem og få svar på de spørgsmål, som den ofte vanskelige dechifring af især Svetlanas håndskrift havde efterladt ham med. Lev og hans kone døde i henholdsvis 2008 og 2010.

Levs og Svetlanas brevveksling kunne i en russisk udgave, der bragte alle breve in extenso, være det levende monument over Gulag, som det officielle Rusland endnu ikke har fået sat.

Det er ofte, fra især vestlige kommentators side, blevet bemærket, at Rusland aldrig har taget et opgør med sin stalinistiske fortid. Det er denne anmelders hypotese, at et sådant opgør næppe kommer nogensinde. Ofte har man sammenlignet med efterkrigstidens Tysklands opgør med sin nazistiske fortid. Her bør dog huskes, at dette opgør godt og grundigt blev sat i værk af sejrherrene. Herunder af Rusland eller rettere sagt den gang Sovjetunionen. Dette lands ubestrideligt enorme indsats under verdenskrigen og ikke mindst de lidelser og kæmpetab såvel menneskeligt som materielt, den medførte, har givetvis skygget for et opgør med stalinismen. Ruslands historie er fuld af lidelser, så Stalins forbrydelser kan nemt føjes ind i listen over dem.

Desuden skal man ikke se bort fra den voldsomt stigende rolle, som Den russisk-ortodokse Kirke har haft siden Sovjetunionens opløsning i 1991 – både statsligt og samfundsmæssigt. Kirkens anliggender havde siden Peter den Stores dage i begyndelsen af 1700-tallet været administreret af et verdsligt regeringskontor. I 1917 blev kirke og stat adskilt, og for kirken fulgte en grusom pay back time. Ved Sovjetunionens opløsning i 1991 beholdt kirken sin selvstændighed og har siden forstået at bevare og udnytte den maksimalt. Hvor julen og dens glædesbudskab er den største kristne fest hos os, er det påskens passionshistorie eller lidelsen, der er i centrum i den ortodokse variant af kristendommen. Lidelsen er forudsætning for glæden.

Gulags arbejdslejre og den frygtelige virkelighed, de repræsenterer, er i dag i et hastigt fremadskridende fysisk forfald. Tilsyneladende er der ingen offentlig interesse for at bevare og konservere dem. I modsætning til kz-lejrene i Tyskland og

omkringliggende lande. De op mod 20 mio mennesker, der passerede gennem de sovjetiske lejre, risikerer i Ruslands egen historie at ende som blot et tal. Gulag savner levende og individuelle fixpunkter for sin eksistens. I lighed med den tysk-jødiske pige Anne Frank eller italienske Primo Levi. Måske, men jeg har mine tvivl, kan Levs og Svetlanas brevveksling i en russisk udgave ende med at blive et levende russisk mindesmærke for Gulag. Brevene er ucensurerede. samtidige og umiddelbare til forskel fra de mere eller mindre reflekterende erindringsværker. Og dette unikke materiale kan forholdsvis nemt omsættes til film, jfr. filmen om Arthur Schindler.

Et autentisk, gribende og dybt menneskeligt drama og dokument om Gulag. Dette nedværdigende og menneske-nedbrydende uvæsen. Kære læser, her har du den oplagte julegave til det menneske, som du elsker og har kært, og som du ikke kan undvære.